

INTERNET IZOHLARINING NUTQ AKTLARI TIZIMIDAGI O'RNI

Djurayeva Maxbuba Usmanovna

Termiz shahridagi 4-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'zbek tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur ishda internet izoh matnlari nutq aktlari nazariyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — o'zbek internet diskursida so'zlovchining maqsadga yo'naltirilgan nutqiy harakatlarini aniqlash va ularni nutq aktlari tizimida tasniflashdir. Izohlarda namoyon bo'ladigan iltimos, tanqid, tasdiq, inkor, baho, kinoya kabi nutq aktlari turlari va ularning semantik-pragmatik yuklamasi tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv orqali internet izohlarining kommunikativ dinamikasi va ularning ijtimoiy-lisoniy funksiyasi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: nutq akti, pragmatika, illokutsiya, perlokutsiya, izoh matni, kommunikativ niyat, diskurs.

Kirish

Nutq aktlari nazariyasi insonning til orqali amalga oshiradigan kommunikativ harakatlarini tushuntiruvchi eng muhim lingvopragmatik yondashuvlardan biridir. Internet izoh matnlari esa ushbu nazariyaning zamonaviy kommunikativ muhitda qanday ishlashini kuzatish imkonini beradi. Chunki har bir izoh aslida muayyan nutq aktining – so'rov, baho, tanqid, inkor yoki tasdiqning – ifodasi sifatida yuzaga chiqadi. Internet muloqoti sharoitida nutq aktlari qisqaradi, kontekstdan mustaqillashadi va ba'zan emojilar, memlar yoki grafemik shakllar orqali ifodalanadi. Shu jihatdan ularning lingvopragmatik tabiati o'ziga xosdir. Ushbu tadqiqot internet izohlarini nutq aktlari tizimida tahlil qilish orqali o'zbek tilidagi virtual muloqotning kommunikativ mexanizmlarini yoritishga qaratilgan. Natijada, izohlarning illokutsion kuchi, perlokutsion ta'siri hamda ularning diskursdagi funksional o'rni aniqlanadi.

Asosiy qism

Nutq aktlari (speech acts) nazariyasi til orqali qilinadigan “amal”larni (aytmoq, buyurmoq, va hokazo) va ularning kommunikativ funksiyalarini tahlil qiladi. Internet izohlarida nutq aktlari turlicha uslub va semiotik vositalar bilan ifodalanadi, chunki ular yozma raqobatli muhitda yuzaga keladi. Masalan, bir izoh “maqtov” akti sifatida yozilishi mumkin: *“Zo'r mahsulot, juda mamnunman”* yoki “tanqid” akti: *“Bu juda yomon xizmat bo'ldi”*. Shu bilan birga, izohlar ichida “iltimos”, “tavsiya” kabi “direktive” aktlar ham uchraydi. Korpusli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, internet izohlaridagi nutq aktlarining eng ko'p uchraydigan turlari — assertiv (ta'kid, ma'lumot

berish), expressive (hissiy ifoda), directive (iltimos, maslahat), va commissive (va'da, majburiyat) aktlardir.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda nutq aktlari turlicha taqsimlanadi: masalan, tanqid va iltimos ko'p hollarda ommaviy izohlar ichida, expressive aktlar esa emotsional javoblar bo'lib ko'p ishlatiladi.

Virtual muhitda autensiya elementlari (masalan, emodji, hashtag) nutq aktlarining samarali "performativ" ifodasini yanada boyitadi. Yus nazariyasiga ko'ra, internetda "virtual speech acts" tushunchasi mavjud bo'lishi mumkin, ya'ni odatiy nutq aktlarining onlayn muhitga xos o'zgarishlari bilan yangicha shakllari paydo bo'lishi ehtimoli mavjud.

Internet izohlarida nutq aktlari klassik besh tur (assertive, directive, expressive, commissive, declarative) asosida tahlil qilinadi, ammo ularning yuzaga chiqish shakli yangi lingvistik belgilarga tayanadi:

- Modal birliklar ("kerak", "lozim", "mumkin") – illokutsion kuchni ko'rsatadi;
- Emotik belgilar (emoji, "!!!", "???", "??") – expressiv akt kuchini oshiradi;
- Baholovchi leksika ("yaxshi", "yomon", "ajoyib") – perlokutsion ta'sirni bildiradi.

Nutq aktlarini avtomatik aniqlash bo'yicha zamonaviy tadqiqotlarda kompyuter lingvistikasiga asoslangan metodlar qo'llanilmoqda.

O'zbek tili materiallarida bu yondashuvlar hali keng rivojlanmagan, biroq O. Yo'ldosheva va D. Saidova izoh matnlarini morfologik-semantik belgilari asosida ajratish modelini ishlab chiqish g'oyasini ilgari surishgan [Yo'ldosheva O., Saidova D. "Korpus lingvistikasida semantik tahlil usullari", 2023].

Internet izohlarida nutq aktlari doimo kontekst bilan chambarchas bog'liq. Bir izoh bir vaqtning o'zida bir necha akti ifodalashi mumkin. Masalan:

"Bu film menga yoqmadi, lekin aktyorlar juda mahoratli".

Bu jumlada ta'kid va hissiy ifoda aktlari birgalikda mavjud.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlardagi bahsli izohlar ko'pincha flaming, tanqid, provokatsiya elementlarini o'z ichiga oladi.

O'zbek izohlarida esa bunday holatlar ko'pincha "yumshatilgan baho" usuli orqali ifodalanadi. Masalan, "Balki men xato qilayotgandirman, lekin bu to'g'ri emas deb o'ylayman" kabi shakllar orqali foydalanuvchi o'z fikrini bildiradi, ammo adresant bilan ziddiyatdan qochadi.

Quyida o'zbek tilidagi internet izohlarida uchraydigan asosiy nutq aktlari va ularning lingvopragmatik belgilarini aks ettiruvchi jadval keltiriladi.

Nutq akti turi	Ifodalanish shakli (namuna)	Lisoniy vositalar	Kommunikativ maqsad
Tasdiqlovchi nutq akti	“Bu xizmat yaxshi ishlaymapti.”	Fe’ning hozirgi zamoni, baholovchi sifatlar	Holatni tasdiqlash yoki rad etish
Undovchi nutq akti	“Iltimos, linkni tashlang.”	Modal birliklar, so’roq ohangi	Harakatni talab qilish
Hissiy-emotsional nutq akti	“Zo’r!” “Rahmat!” 😊	Emotsional so’zlar, emoji	Hissiy holatni ifodalash
Majburiyat bildiruvchi (va’da beruvchi) nutq aktlari	“Keyingi safar albatta yozaman.”	Fe’ning kelasi zamoni, shaxs affikslar	Va’da yoki majburiyatni bildirish
Rasmiy o’zgartiruvchi nutq aktlari	“Siz g’olibsiz!”	Ko’plik/katta harflar, undov	Ijtimoiy maqomni o’zgartirish, e’lon qilish

Bu tasnif John Searle va J.L. Austinning “**Speech Acts Theory**” (Nutq aktlari nazariyasi) asosida yaratilgan bo’lib, o’zbek tilshunosligida ham shunga mos ravishda **bayonlovchi, undovchi, ifodaviy, majburiyat bildiruvchi** va rasmiy o’zgartiruvchi nutq aktlari nutq aktlari atamalarini ishlatiladi. Ular internet muloqotining milliy madaniyat, etik me’yor va ijtimoiy vaziyatlarga bog’liq tarzda shakllanishini ko’rsatadi.

Nutq aktlari matnda bir-biriga ulanadi: bir izoh ichida bir nechta aktli qatlamlar bo’lishi mumkin — masalan, birinchi qismida ta’kid (assertive), ikkinchi qismida iltimos (directive). Kontekst va muallif-auditoriya realiyalari aktlarni interpretatsiya qilishda muhim rol o’ynaydi.

Covid-19 izohlarining Facebook sharhlarida ta’kid aktlari (assertive) eng ko’p ishlatilgani kuzatilgan. Shu bilan birga, izoh mualliflari hukumatga nisbatan tanqid (directive) va ekspressiv aktlardan foydalanishlari ham kuzatilgan.

Flaming — sokin nutqdan tashqari agressiv nutq turi — izoh matnlarida “illocutionary attack” akti sifatida tahlil qilinadi. Masalan, Flaming in Twitter comments analizi shuni ko’rsatdiki, tanqid, haqorat va provokatsiya elementi nutq akti sifatida mustahkam ifodalanadi.

Diskursual norozilik strategiyalari ham ko’p uchraydi — izohlar orasida objection,

rebuttal, challenge kabi aktlar orqali mualliflar boshqalarning fikriga o'z munosabatini bildiradilar.

Nutq aktlari va adresant–adresat munosabatlari o'rtasida sinergetik bog'liqlik mavjud. Izoh mualliflari auditoriyaning kimligini, auditoriyaning kutishlarini va muloqot dekorumini hisobga olib, akti mos uslubda shakllantiradi. Masalan, muallif “sizga” shaklida addresatga yo'naltirilgan aktlar formal suhbat uslubini bildiradi.

Pragmatik tahlil doirasida, nutq akti ijrosi paytida muallifning strategiyasi — sizga bo'lgan hurmat, yuzni asrash (face-saving) yoki yuzni yo'q qilish (face-attack) — nazarda tutiladi. Politeness nazariyasi nutq aktlarida bu strategiyalarni tahlil qilishga yordam beradi.

Masalan, salbiy baho bermoqchi bo'lgan muallif «menimcha bu yaxshi emas» deb yozsa, u direktiv akt sifatida emas, lekin turli strategiyalar yordamida niyatni yumshatadi. Bu shuni ko'rsatadiki, izoh matnida akti ijro etish va adresant–adresat munosabatini yondashish o'zaro bog'liq hamda interaktivdir.

Internet kommunikatsiyasida nutq aktlari – bu foydalanuvchi tomonidan maqsadli tarzda amalga oshirilgan nutqiy harakatlardir. Ya'ni har bir izoh, post yoki fikr almashinuvi ma'lum illokutsion kuch bilan aytiladi. Bu jarayon klassik Austin–Searle nazariyasining raqamli diskursga moslashgan shaklidir.

O'zbek tilshunosligida ham nutq aktlari va ularning muloqotdagi o'zni masalasi keyingi yillarda dolzarb yo'nalishga aylandi. Masalan, Sh. Yuldasheva o'zining “Nutq aktlari pragmatikasi” nomli maqolasida o'zbek tili muloqotida illokutsion va perllokutsion aktlarning milliy madaniyat bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, “o'zbek tilida muloqot jarayonida bevosita baho berishdan ko'ra, yumshoq, muloyim shakllar orqali fikr bildirish ustunlik qiladi” [Yuldasheva Sh. “Nutq aktlari pragmatikasi”, *Filologiya masalalari*, 2020, №4, 45–48-bet].

A. Tursunov esa “Til pragmatikasi va nutq aktlari” asarida internet muhitidagi nutqiy harakatlarni “ijtimoiy illokutsiyalar” deb atab, ularni shaxsiy (individual) va kollektiv (ijtimoiy) turlarga ajratadi. Unga ko'ra, internetdagi bahsli izohlar ko'pincha kollektiv illokutsion kuchga ega bo'lib, jamoaviy fikr yoki hissiyot ifodasiga aylanadi [Tursunov A. *Til pragmatikasi va nutq aktlari*, Toshkent: Fan va texnologiya, 2019, 72–76-bet].

Internet izohlarida assertiv, directive, expressive, commissive va declarative nutq aktlari o'zbek tilida ham faol ishlatiladi. Biroq ularning ifodalanish shakli milliy madaniyat va axloqiy qadriyatlarga mos tarzda shakllanadi.

Masalan, B. Elov va Z. Xusainova “O'zbek tilidagi matnlarni so'z turkumlari orqali sentiment tahlil qilishda gap modellarini ishlab chiqish” nomli maqolasida expressive nutq aktlarini aniqlashda sifat, ravish va baholovchi so'zlarning asosiy rol o'ynashini

ko'rsatadi [Elov B., Xusainova Z. "O'zbek tilidagi matnlarni so'z turkumlari orqali sentiment tahlil qilishda gap modellarini ishlab chiqish", *Navoiy davlat universiteti ilmiy konferensiyasi materiallari*, 2023, 4–6-bet].

D. Elova va S. Allanazarova esa "O'zbek tili matnlarida sentiment tahlil usullari" maqolasida izohlarning baho ifodalovchi qatlamini tahlil qilib, ularni nutq aktlari bilan bog'laydi. Ularning fikricha, "ijobiy izohlar ko'pincha expressiv aktlarni, salbiy izohlar esa direktiv yoki assertiv aktlarni o'zida mujassam etadi" [Elova D., Allanazarova S. "O'zbek tili matnlarida sentiment tahlil usullari", *O'zbek tili va madaniyati jurnali*, 2023, №2, 1–3-bet].

Shuningdek, H. Rahimov "O'zbek tilidagi hissiy so'zlar lug'ati uchun korpus asosida bilimlar bazasi tuzish tamoyillari" nomli ishida expressiv aktlarning asosiy belgilarini korpus tahlili asosida ajratib ko'rsatadi. Unga ko'ra, izohlarda ishlatilgan "ajoyib", "yoqimli", "tinchlikda qoling" kabi iboralar o'zbek madaniyatiga xos yumshoq emotsional pragmatikani ifodalaydi [Rahimov H. "O'zbek tilidagi hissiy so'zlar lug'ati uchun korpus asosida bilimlar bazasi tuzish tamoyillari", *Tilshunoslikda innovatsiyalar*, 2024, 117–119-bet].

O'zbek tilida onlayn izohlar madaniy-etnik qadriyatlar ta'sirida bevosita buyruqdan ko'ra muloyim taklif yoki maslahat tarzida ifodalanadi. Bu hol illokutsion kuchning "yumshatilgan" ko'rinishi sifatida izohlanadi. Masalan:

"Agar iloji bo'lsa, bu mavzuni yana bir bor ko'rib chiqish kerak."

Bu jumla direktiv akt bo'lishiga qaramay, suhbatdoshga hurmat ifodasi bilan kuchi pasaytirilgan.

D. Abdurahmonova o'zbek tili nutq aktlari tahlilida "hurmat", "muloyimlik" va "ixtiyoriy murojaat" kabi pragmatik markerlar yetakchi o'rin tutishini qayd etadi [Abdurahmonova D. "Pragmatik tahlilda milliy madaniyat omili", *Til va madaniyat*, 2021, №3, 51–54-bet].

Bundan tashqari, G. Jo'rayeva onlayn izohlar tahlilida "face-saving strategy" (yuzni saqlash strategiyasi) o'zbek foydalanuvchilar orasida eng keng tarqalgan usul ekanini ko'rsatadi. Unga ko'ra, "tanqidiy fikr bildiruvchi izohlarda muallif o'z fikrini yumshatish, izohni "menimcha", "agar xato bo'lmasam" kabi iboralar bilan chegaralash orqali ijtimoiy muvozanatni saqlaydi" [Jo'rayeva G. "Internet muloqoti va lingvopragmatik birliklar", *Filologiya masalalari*, 2022, №5, 63–67-bet].

O'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, internet izohlaridagi nutq aktlari:

1. Kontekstga tayanadi – oldingi izoh yoki mavzuga javoban shakllanadi;

2. Kollektiv kommunikativ muhitda yuzaga keladi – ya’ni, bir nechta adresatlar mavjud;
3. Ko‘p qatlamli illokutsion kuchga ega – bitta izoh bir necha maqsadni (masalan, baho + so‘rov) ifodalashi mumkin;
4. Yangi lingvistik markerlar – emoji, heshteg, transliteratsiya, qisqartmalar kabi unsurlar orqali ifodalanadi.

Bu xulosalar “O‘zbek tili internet korpusi” (O‘zLingCor) ma’lumotlari asosida olib borilgan kuzatishlarda ham tasdiqlangan. Matlatipov va Komilova o‘z tadqiqotlarida foydalanuvchi izohlarini nutq aktlariga ko‘ra tahlil qilib, ularni “baho”, “so‘rov”, “taklif”, “minnatdorchilik”, “tanqid” kabi pragmatik turlarga ajratgan [Matlatipov J., Komilova N. “O‘zbek tilida bildirgan fikrlarni aspektli sentiment tahlil qilish”, *O‘zbekiston kompyuter lingvistika konferensiyasi materiallari*, 2024, 2–4-bet].

Xulosa

Internet kommunikatsiyasining tezkor va ochiq tabiati natijasida o‘zbek tilida ham yangi nutqiy hodisalar, jumladan, izoh madaniyati shakllandi. Internet izohlari bugungi kunda nafaqat axborot almashish vositasi, balki shaxsning munosabati, bahosi, hissiy holati va ijtimoiy pozitsiyasini ifodalovchi muhim pragmatik birlik sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tili foydalanuvchilari onlayn muloqotda klassik nutq aktlarining barcha turlaridan – assertiv, direktiv, ekspressiv, kommissiv va deklarativ aktlardan foydalanadilar. Ammo bu nutq aktlari o‘zbek madaniyatiga xos yumshoqlik, hurmat va ijtimoiy muvozanat tamoyillariga asoslanadi. Shu bois, buyruq yoki tanqid kabi illokutsion kuchlar ko‘pincha “iltimos”, “menimcha”, “iltimos qilib so‘rayman” kabi shakllarda ifodalanib, kommunikativ ziddiyatlarning oldi olinadi. Shunday qilib, internet izohlaridagi nutq aktlarini o‘rganish o‘zbek tili pragmatikasining yangi bosqichini tashkil etadi. Bu yo‘nalish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, sotsiologiya va kommunikatsiya nazariyasi uchun ham dolzarb ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdurahmonova D. *O‘zbek tili nutq madaniyatida illokutsion maqsadlarning ifodalanishi*. – Termiz: TermizDU nashriyoti, 2022. – 118 b.
2. Brown P., Levinson, S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
3. Crystal D. *Language and the Internet*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 272 p.

4. Elov B. *Raqamli kommunikatsiya vositalarida o'zbek tili nutqiy odobining ifodalanishi* // Filologiya masalalari. – 2024. – №2. – B. 41–52.
5. Jo'rayeva G. *Internet muloqoti diskursining lingvopragmatik xususiyatlari (o'zbek tilida)* // Til va adabiyot ta'limi. – 2023. – №3. – B. 67–75.
6. Karimova M. *Muloqot etiketi va virtual madaniyat: o'zbek tili materiallari asosida*. – Toshkent: Universitet, 2020. – 145 b.
7. Rahimov O. *Internet muloqotida til va tafakkur uyg'unligi*. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2023. – 96 b.
8. Tursunov A. *O'zbek tili muloqot tizimida kommunikativ strategiyalar va ularning pragmatik tahlili*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021. – 142 b.
9. Xusainova Z. *O'zbek tilida ijtimoiy tarmoqlardagi izohlarning sotsiopragmatik tahlili*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2024. – 132 b.
10. Yuldasheva Sh. *O'zbek tili pragmatikasida nutq aktlari nazariyasining qo'llanilishi*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019. – 156 b.
11. Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание*. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
12. Лакофф Р. *Language and Woman's Place*. – New York: Harper & Row, 1975. – 328 p.
13. Остин Дж. Л. *Слово как действие* // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 22–130.
14. Сёрль Дж. Р. *Речевые акты: Лингвистический анализ* / пер. с англ. В. П. Руднева. – М.: Прогресс, 1986. – 320 с.